

* В. М. ГНАТЮК *

*Останки передхристиянського
релігійного світогляду
наших предків*

I

Наші давні предки були з огляду на віру пантеїсти. Вони вірили, що весь світ, небо, повітря й уся земля заповнені богами та що вся природа жива, повна всякого дива, а в ній усе думає й говорить нарівні з людьми та богами. На чолі світу стояли боги, що всім кермували; за ними тягнувся цілий ряд нижчих божеств та демонів, які старшим богам стояли до послуги; на кінці стояли люди,

обдаровані надприродною силою, які могли не лише конкурувати з демонами та спорити з ними, але навіть примушували сповняти їх волю, коли сього вимагали обставини.

Правда, до нас не доховалися письмєнні пам'ятки з тих давніх часів, що потверджували б вповні наш погляд, подавали б характеристики богів, демонів та богочоловіків — такою назвою можна б охрестити людей із надприродною силою — та описували б їх культ із такими подробицями, як се має місце, прим., у старинних греків, але з деяких повідриваних згадок у пізніших літературних пам'ятках, з аналогії до релігійних систем інших індосвропейських народів, а в першій мірі найближчих нам греків, вкінці з численно перехованих вірувань і обрядів до наших часів між простим народом, можемо відтворити собі доволі повний образ первісного релігійного світогляду наших предків.

Про вищих богів довідуємося дещо вже з літопису. В договорі Олега з греками згадується, що русини клялися своїми богами, Перуном і Волосом. В оповіданні про початок панування Володимира Великого говориться: «И нача княжити Володимер в Києве и постави кумиры на холму вне двора теремнаго: Перуна древяна, а главу его сребрену, а ус злат, и Хорса, Дажьбога, и Стрибога, и Смаргла, и Мокошь. Жряху им, наричуще я богы, привожаху сыны свои и дщери, и жряху бесом, оскверняху землю требами своими, и осквернися кровыми земля Руска и холм от». В Іпатієвськїм літописі згадується «про солнце царь, сынъ Сворогов, еже есть Дажьбог». Коли Смаргл (ідентифікований з Семігераклем) і Мокош відоймуться до демонів, якими вони були, як се видно ще з інших жерел, то повище названі всі головні боги.

Що наші предки поклонялися силам природи, як і більшість індосвропейських народів, на те маємо письмєнні вказівки. В «Хождении Богородицы по мукам» говориться: «Они же все богы прозваша, слънце и мєсяць, земли и воду, звери и гады». А в Густинськїм літописі маємо виразний натяк на культ дерев, рік і джерел: «Иные кладезем, езером, рошевиам жертву приношаху». Як довго така віра удержувалася — не вважаючи на офіціальне заведення християнства, видно хоч би з такого факту, що ще в XVI ст. новгородськїй архієпископ Макарій говорить про москалів, що вони «обычая держахуся от древних прародителей»: «суть же скверные молбища их лесъ и камене, и реки, и блата, источники и горы, и холмы, солнце, и мєсяць и звезды, и озера, и просто рещи всей твари поклоняхуся ако богу и чтяху и жертву приношаху бесем». Розуміється, що і в нас не було інакше, і ще в XVIII ст. можна подибати виступи поодиноких осіб проти такої давньої «безбожності».

Вже з повищої літописної згадки бачимо, що богам ставлено статуї (кумири), як пізніше християнськїм святим. Чи ставлено і храми, про це нема згадки, але судячи по аналогії і знаючи, що у балтійських слов'ян були храми, яких описи переховалися, може-

мо припускати, що вони були і в нас, бо ж неможлива попросту річ, щоб усі церемонії відбувалися без огляду на пору року та погоду під голим небом. Як статуї, так, очевидно, і храми, будували виключно з дерева, і тим можна пояснити, чому так ґрунтовно пропали, що в пізніших літературних пам'ятках не лишалося їх описів. А що з давніх богослужень та церемоній і молитов, належних богам, не лишилося також письмених пам'яток, се можна пояснити загальною неграмотністю у тих часах. Тоді лише монахи знали письмо, але їм не випадало займатися такими «безбожними» речами і списувати їх. Отак-то з бігом часів згинула пам'ять про давню релігію наших предків, а лишилися тільки останки між простим народом у численних його віруваннях, обрядах, зашептуваннях, оповіданнях та піснях. Певна річ, що й ті останки не доховалися в первісній чистоті; з бігом часу мусили вони підлягати постороннім впливам; одно забувалося, друге ставало незрозумілим і заступалося відповіднішим новотвором; порівнюючі студії зможуть, одначе, виказати чужі впливи, коли для них назбирається стільки відповідних матеріалів, до чого тепер іде все більше.

На тім довгім протязі часу, що нас ділить від прийняття християнства, мусили почасти позатиратися навіть різниці між дохованими до нас демонічними істотами, так що треба добре орієнтуватися в матеріалі, щоб не помішати прикмет одних демонів із прикметами других. Під впливом християнства затиравалися поволі різниці між чортом, домовиком, водяником, болотяником, пасічником, скарбником і т. д.; усе те була «нечиста сила» і як така зводилася під один знаменник чорта. Та все-таки у призбиранім матеріалі можна повіднаходити й різниці між тими поодинокими духами і на їх основі відтворити постаті. Те саме можна сказати, прим., про мавки, богині, русалки або про персоніфікації хвороб. Багато старинних обрядів і демонічних постатей християнство не тикало, лише заступало їх аналогічними своїми. Так, очевидно, заступив Ілія — Перуна, Юрій або Николай — Весела, Різдво — сатурналії, Великдень — святкування весни, Зелені свята — русалії, Іван Купало і т. д.

Я поставив собі за задачу відтворити образ демонічних постатей на підставі матеріалів, записаних з уст народу, але не вдаватися при тім у ніякі інтерпретації, пояснювання та здогади, яких повно у мітологів, та з яких досі мало що устоялось. Найвірніший образ вийде тоді, коли буде чисто описаний, і я сього тримався.

Не згадую ніде про сотворення світу. Сотворення чоловіка, загробне життя, про тих християнських святих, що заступили з часом демонів і сповняють їх функції, бо я не подаю повної системи української мітології, в якій їх не можна би поминати, а лише характеристики демонів, які можуть увійти до такої системи. Поминаю при тім також такі істоти, про які знаємо, що вони є, але не маємо доволі даних для того, щоб їх схарактеризувати, прим., залізна баба (що сидить у кукурузі і що нею страшать дітей),

житний дід (що сидить у житі), баба яга, що виступає у казках, манія, що нападає людей, мара, горе, зоря (зірниця), місяці (прим., марець), дуга (веселиця), смоки, що приходять у казках, рахмади, що були, мабуть, також демонічними істотами, домашній вуж (відомий з байки Хмельницького), який правдоподібно лишився з культу вужа, і т. д. Теперішній брак матеріалів для сих істот не можна одначе вважати за незмінний, бо дальші пошукування в сім напрямі можуть увінчатися добрими успіхами, треба лиш за них узятися.

Бібліографічні вказівки подаю лише найважливіші. Хто хоче мати їх повніше, той знайде їх у дуже гарній праці д-ра Гануша Махаля: «*Nakres slovanskeho bajeslovi*» (Прага, 1891), яка досі є єдиним добрим підручником слов'янської мітології. Дещо можна знайти також у книжці Ал. Фамінцина: «*Божества древних славян*» (С.-Петербург, 1884), яка, одначе, стоїть дуже далеко за попередньою. Багатий матеріал зібраний у перестарілій тепер праці А. Афанасьєва «*Поэтические воззрения славян на природу*» (Москва, 1866—69, три томи). У нас мало займалися дослідями передхристиянського світогляду наших предків, а найважлиша проба на сім полі — Івана Нечуя-Левицького «*Світогляд українського народу. Ескіз української мітології*» (Львів, 1876), опертий на праці А. Афанасьєва, тому й давно перестарілий. Короткий огляд української мітології з багатьма бібліографічними вказівками подає М. Грушевський в III розд. I т. «*Історії України-Руси*», де говорить про релігійний світогляд українців.

На кінці мушу ще завважити, що українська мітологія не є в цілості оригінальним витвором нашого народу, лише спільним добром усіх слов'ян, хоч поодинокі епізоди та подробиці є й оригінальні. Виказувати, що саме оригінальне, а що спільне, лежить уже поза обсягом моєї статті і належить до окремої студії, тим більше, що й слов'янська мітологія не зовсім оригінальна в цілості і має багато спільного з мітологією інших європейських народів.

Перейду тепер до характеристики поодиноких демонів.

Чорт (біс, диявол, дідько, щезник, він, той, злий, сатана)

Образ чорта потерпів сильно під християнським впливом і переважно затратив свої первісні прикмети. Наскільки вони лишилися, постараюся їх тут зібрати в одну цілість.

Чорт був уже перед сотворенням світу, коли панував загальний хаос і Бог уносився понад водами. Тоді побачив його Бог у піні, зацікавився ним і, довідавшись, що він чорт, узяв його з собою. За іншим варіантом, чорт сидів у скелі, Де бог відкрив його і взяв до себе за найстаршого ангела. Світ почав творити вже разом із чортом.

Самому чортові нудилося, одначе, тому він забажав мати това-

риство. Бог порадив йому вмочити палець у воді і стріпнути позад себе, внаслідок чого дістане товариша. Чорт умочив, одначе, всю руку і як почав нею тріпати, то наробилося стільки чортів, що з них постало дванадцять хорів. За спонукою чорта вони збунтувалися проти Бога, а Бог за кару скинув їх із неба. Вони летіли до землі повних 40 днів, коли ж Бог сказав «амінь» — де котрий з них був, там і остався: у воді — водяник, у лісі — лісовик, у болоті — болотяник, на полі — польовик і т. д. Таким чином, усі духи, що на землі, взяли свій початок від чорта. Під християнським впливом почала затиратися різниця між поодинокими духами, і їх усіх почали назвати нечистою силою або чортом. Через те дуже трудно повіднаходити різниці між поодинокими духами в останках тих вірувань, які дійшли до наших часів.

Походження чортів не кінчиться, одначе, сотворенням їх на початку світу. Вони походять також один від другого. Вони родяться так, як люди, женяться (деякі люди бували навіть на чортовім весіллі), але не вмирають.

Чорти постають також із тих дітей, що вмирають нехрещені. Можуть постати, одначе, і з дорослої людини. Один жид перебрався був за страху, щоб налякати хлопців, і став навіки чортом. Одна мачуха прокляла була пасерба, і він став чортом, вліз у молодицю і мордував її. Коли, нарешті, закопається живого лилика в муравлище і він полежить там дев'ять днів, то з нього зробиться чорт.

Як же виглядають чорти? Їх представляють собі дуже різнородно.

Чорта представляють собі як чорного чоловіка з крючковатим носом, із двома рогами і з кігтями на руках, ліктях, колінах і ногах. Чорт має собачу морду, загнений хвіст, кігті на руках і ногах, а роги закриває щільно круглим капелюхом із широкими крисами. Убирається в коротеньку куртку і вузькі панталони.

Чорта представляють собі у постаті чоловіка невисокого росту, чорного; ноги в нього собачі або курячі, хвіст короткий, морда широка, ніс довгий, очі, як розжарені вуглики, волосся чорне, довге й шорстке, руки довгі, з довгими кігтями, роги баранячі або козячі, одіж на нім німецька, капелюх високий.

Дідько має оброслу тварь, ні вусів, ні бороди не видко, лише очі червоні. Ніс має такий, як пес, а в зубах люлька з довгим цибухом аж до землі. Рука у дідька дуже тоненька, а долоня така мала, як у пса; і зараз пальці зачинаються. А пальці залізні, і палицю залізну носить. На пальцях нема нігтів, лише так, якби втяв. На голові має шапку з чотирма кутиками, гранчасту, от таке як дощина: *«тай тота шьипка роги му укриває. Бо яку христинин має голову, таку си купує шьипку — а «він» уже мусит собі таку. Єден такий був, що не вірив; то его поставили там, де дідько сидит — а він уснув. Та й прийшов до нього дідько у червоні шапочці, цілий у червонім, лише тварь чорна, а гудзики від самої обшивки аж до ніг».*

Чорт не має п'ят, лише лаби. Чорт виглядає, як свиня з малими ріжками і рудою шерстю.

Раз чорти справляли гульки, а дівчата підглянули їх. Вони були завбільшки, як трилітні хлопчики, мали червоні колпачки на головах, червоні жупанчики, писані панчішки і чорні лякерки. З-під колпачків видніли маленькі ріжки, а з-під жупанчиків теліпалися короткі хвостики.

Чорт являється як чоловік чорної краски, з лиличими крилами та ріжками на голові; може, одначе, свою постать змінити до вподо-би — *«переверже сі в усеку тварь, крім одного пса»*, бо пес дуже щирий, найщиріший у світі.

Чорти родяться так, як люди, і їх діти виглядають, як людські, лише розуму такого не мають. Дуже часто чорти підмінюють своїх дітей на людські. До своїх поліжниць беруть чорти баби-акушерки, які відбирають діти і дістають за те нагороду. Раз привіз чорт акушерку до своєї жінки, що лежала в постаті ропухи, і акушерка відбирала в неї діти-жабенята. В нагороду дістала черепки, що перемінилися дома в золото, а крім того, повипустила ще душі, що мучилися в поприкриваних горшках.

Чорти самі не вмирають, є одначе, таке зілля, що коли його звариться і відваром покропиться чорта, то він спалиться. До того треба, одначе, знавця. Найбільше нищить їх, одначе, грім, і вони його найгірше бояться. Чуючи грім, чорт пищить і перебігає з місця на місце.

Чорт любить нарешті пробувати і в такому місці, де ніхто не сподівав би ся: в самім чоловіці. Він ускакує в чоловіка ротом і мучить його, поки не доведе до смерті. В одну жидівку вскочив був чорт із яйцем, яке вона з'їла, і мучив її, але рабин вигнав його крізь мізильний палець, і з пальця лише кров пішла. В одну молодицю вскочив знов був разом із блином, який вона їла, а яким потрактувала її братова. Він мучив її довго, говорив із неї, а коли один знахар прогнав його, то вона не була вже таки при собі і раз, перучи білля, втопилася.

Велику частину оповідань про «нечисту силу» займають оповідання про страхів. Що таке страх, сього не означається ніде виразно, але на запит дістається від оповідача відповідь, що лише «біда» страшить, а під бідою розуміється чорт. Тому відділ оповідань про страхів не творить властиво самостійної групи, лише мусить причислитися до оповідань про чортів. Страхі очевидно з'являються вночі, в найрізномродніших видах (людей, звірят і неодушевлених предметів — так само, як чорти) і серед найрізномродніших обставин, лякають боязливих людей та не раз спричинюють їх смерть. Страх можна позбутися через молитву, виголошування різних формулок, кроплення свяченою водою та ударом на відліть: *«Силов Божов, молитвов можна всьо побивати, нима се чьо бояти»*.

Домовик (хованець, вихованок, годованець, щасливець)

Домовики — се домашні духи. Вони постали з тих крапель, що чорт, замочивши палець у воду, стріпував позад себе. Вони сидять по хатах, і при запаленій страсній свічці їх можна бачити. У багача домовик у шерсті, у бідака лежить голий.

Коли жінщина поронить умисно дитину, особливо так, що ніхто не знає, то з тої дитини стане по 7 літах домовик.

При певних обставинах може і зі старого чоловіка зробитися домовик, але тоді правдивий домовик виступає в ролі злого духа.

Домовика можна собі купити, бо їх продають по деяких містах у пляшках або в решеті, в яким вони сидять гей котики. Той, що його купує, мусить вирікатися Христа й Богородиці, топтати хрест і плювати на нього та мусить підписатися кров'ю з мізильного пальця. Хто не вміє ним командувати, може дуже легко згинуть. Домовики бувають від багатства, довгого життя й гонорів.

Можна також виховати собі домовика. Треба тільки взяти зносок, прив'язати під ліву пахву і носити дев'ять діб. У тім часі не можна ні митися, ні дивитися на образи, ні хреститися, ні молитися. Зі зноска по 9 днях вилізе малий домовик (варіант: вилізе курятко, а з нього зробиться домовик). Його належить висадити зараз на піл і годувати несоленими стравами. Домовик сприяє газді, пильнує всього, помагає в роботах, дає, чого газда захоче, через що він багатіє, але по смерті бере собі його душу. Коли хто подасть йому солену страву, він злоститься і шпурляє посудом, а коли се повторюється, зриває дах і забирається, беручи з собою й щастя газди. Домовика можна вбити, коли хто вдарить його на відліг, але як удариться його опісля звичайним буком по голові, він воскресне.

Домовик виглядає як маленький хлопчик, у червоних портках, у рогатій шапці, з люлькою в зубах. Ноги має такі, як у цапа. Деколи прибирає постать маленького, бородатого жидка. Домовики сидять собі за столом і курять люльки, як ковалі, або ходять у постатях панів по подвір'ю з люльками на довгих цибухах, а деколи й гуляють. Часом показується домовик як пастушок у вереті, з батогом. Він кормить ночами худобу, жене до води і заганяє назад до стайні.

Домовик може показуватися також у неозначеній ближче постаті, або у постаті різних звірят, прим., корови, барана, теляти, шура, пса, kota, голубця, сидить, як сова, на комині і блискає очима, як кіт, перекидається курятем або пташком і ходить по причілку. Найбільше розповсюджений погляд, що домовик подібний до kota або пса. Якої він масти, такої масти треба держати худобу, бо йнакше вона не буде вестися, лише буде нидіти і гинути. Як домовик не злюбить коня, то їздить на нім по ночах, доки не заїздить. Щоб сього уникнути, треба тримати в стайні козла, тоді домовик їздить на козлі, а коневі дає спокій.

Коли хто хоче побачити домовика, мусить вистояти на страстях три роки з запаленою свічкою і принести її додому так, аби не згасла, потім має обійти з нею хату і вилізти на під: домовик лежить у кутику, і тоді побачиться, якої він масти; такої масти повинна бути й худобина.

Лісовик

Лісовики й лісовки, або пастушки до звірів, жиють по лісах. Се дикі люди, і в них дикі звірі є тим самим, що у звичайних людей худоба. Олені, серни, зайці — то їх худоба, а медведі, вовки і рисі — то їх пси й коти. Вони пасуть свою звірину і пильнують, аби їй не сталося що зле. Лісовки (дівчата) пильнують ліпше, ніж хлопці, так, як і в людей. Лісовиків можна бачити по колибах першої ночі, як заберуться газди з полонин; тоді закватируються вони туди зі своєю худобою. Лісовики називаються і кличуться такими іменами, як люди. Господарять, як люди, і плодяться, як люди, та мають молоді. Два стрільці на ловах, почувши плач дитини, пішли за голосом і знайшли дитину в колісці на галузі. Заколисали її люфою пушки, дитина вснула, а за хвилину прийшла мати з дійницею від коров та в нагороду дозволила їм убити одного бика (оленя). Один чоловік украв був білля в лісовки, коли вона влізла в воду, і тим примусив її повінчатися з ним, причім уперед її вихрестив.

Одна жінка йшла лісом і побачила дуб, обмотаний канатом, а під ним старого сивого діда без шапки, що почав кликати її до себе. Вона здогадалася, що се лісовик, і втекла. А знов один підпиллий мужик ішов лісом і висвистував. Лісовик покривлявся йому і йшов за ним аж на подвір'я та зі злості вибив йому вікна.

Лісовики люблять сидіти в лісах по пустих хатах. Вони співають і свищать, але їх голосу чоловік не годен удати. Лісовики являються людям у виді звірів (прим., медведя) або людей і то знайомих, зваблюють їх із собою і дусять. Коли чоловік почне дуже верещати, то випускають його.

Лісовий чорт — той, що сидить у лісі. Він боїться чоловіка. Хто його не боїться, то він тому являється. Одна баба бачила, що він у чоботах і чорнім сурдуті. Сидить, звичайно, на пеньку, б'є молотком клянки з дерева і свище. Як їде лісом чоловік, то він нараз здійме з нього шапку, або постягає колеса та й водить чоловіка цілу ніч по лісі.

У вовків єсть пастир — полісун. Він гонить їх, як овець. Де война, то він туди й турить їх на прокорм. Він увечері як свисне пугою, то й чути. Він великий і схожий на чоловіка; без його ярмарку ніколи не буде, він на все ціну зводить.

Лісун такий, як чоловік, тільки в його нема тіні. Усе має тінь, а він ні. В нього й жінка є, і діти бувають свої.

Часом лісунка краде чужі діти.

Лісовики — це нечисті духи. Лісовик веде чоловіка вночі по лісі так, що той чоловік ніяк не знайде дороги і не вибереться з лісу, аж поки треті півні заспівають. Лісовик цілу ніч гукає в лісі, но людям не треба відгукуватися, а то він зараз і прийде до того, хто відгукується. Лісовик білий, як сніг. Він може приймати на себе різні постаті і показуватися вовком, лисом, псом. Останнього дня перед Великим постом біжить вихром по снігу, а деколи показується у полі свічкою.

Мисливі роблять із ним умову і записуються йому, відкрікши Бога. Тоді він наганяє їм усяку дичину. Коли мисливі вибираються на вовків, він сам стає вовком, збирає цілу тічку і веде на мисливих, а ті вже б'ють, котрого виберуть.

Лісовик — се чорт. Він увесь порослий шерстю, а на ногах має копита. Він нападає на жінок у лісі, заводить до себе і жие з ними. У людей краде новородків або таких дітей, що їх родичі проклинають. Його можна побачити вночі перед Іваном Купалом; він сидить тоді на дереві, кричить і хохочеться, тішиться того дня. Як дух, може показуватися у всяких видах: чоловіка, козла, ягняти, мавпи, сіна, огнистого змія і ін.

Лісовика заступив пізніше в його функціях св. Юрій, як се видно з оповідання «Лісун годує вовків» (Б. Грінченко. «Із уст народа», 16).

Одна казка зачинається такими словами: «Жив у лісі такий бог лісовий, і було три брати. Пішов один брат до того бога найматися» пасти бичка. Лісовик убиває двох братів, бо не додержують угоди, а третьому дає багато грошей.

Чугайстер (чугайстрин, лісовий чоловік)

Чугайстер виглядає, як чоловік, але такий високий, як смерека, в білим одязі. До людей відноситься приязно, балакає з ними, гріється при ватрі, а лише бігає по лісах та поїдає лісовиці (нявки).

Чугайстер — се заклятий чоловік. Він ходить лісами, блукаючи, і ніхто його не вб'є, ані не з'їсть, бо так йому «пороблено». Одежі не носить ніякої, а шкіра його покрита буйним волоссям. Сповняє страшну функцію смерті нявок, бо вбиває їх і їсть; їх м'ясо служить йому все за поживу. Заріється в листя і так чатує на нявку. Коли вона надійде, вхопить її, розідрє надвое і їсть. Коли люди розложать у лісі огонь, приходять до них і смажить зловлену нявку на рожні. Чоловікові не робить зла, хіба просить чемно у танець, а відтанцювавши своє, відпускає. Деколи обороняє навіть людей від шкоди.

Невідомий іншим слов'янам.

Водняк подібний до чоловіка, але має дуже великий хвіст і крила. Як рибаки розкладають на березі вогонь, він виходить з води грітися. Риба втікає перед ним, і тоді добре її ловити, бо сама набігає в сіті. Сидить у ріках та керницях і може показуватися людям у різних видах: чоловіка, дитини, козла, пса, kota, качура, риби. Любить робити збитки п'яним і заводить їх у болота. Псує греблі, ломить у млинах колеса, коли недобрий, а як люди наближаються тоді до його царства, прим., купаються або роблять щось на березі, то лякає їх і то так, що вони відлежують довго переляк. Поводиться, одначе, й мирно з людьми.

Водяник старшує над русалками. Риби — то його худоба. Часом перекидається він сам у рибу, прим., сома, і дає себе зловити в сіть, але звичайно не дозволяє себе нести додому, або коли його занесуть, то навіть розвалює хату. Може заборонити ловити рибу, де йому не подобається, або й сам наганяє її в сіті, коли рибак обіцяє йому щось. Може зі злості трутити в воду, особливо коли хто легковажить його, але любить і пожартувати, прим., викидає човен із рибакком на берег так далеко, що той не годен зсунути його в воду, а другої ночі стягає сам човен у воду і ще й наповняє його рибою. Деколи просить рибаків, щоб дали йому покурити, і сам викресує огонь із якогось хабазя. Водяники женяться з дівчатами, що втопляться, і плодять з ними дітей, а до полжниць прикликають сільські акушерки. Часом приходять навіть у гості зі своїми жінками до їх батьків. Перед Йорданом витягають дітей на беріг, аби їх не попекла свячена вода.

Водяник виглядає, як риба, але може показуватися й чоловіком, особливо дідусем із довгою бородою. Деколи розгонює рибакком рибу; щоб його задобрити, рибаки кидають йому «грудкову сіль»; він лиже сіль, а вони ловлять рибу, скільки хочуть.

Дехто думає, що водяники постають із тих топельників, котрих тіла не знайдено і не поховано. Їх душі приходять у виді білого пса до тіла щоночі і виють на березі, а потім скачуть у воду, стогнуть, свищать і кричать.

Мельники і рибаки уміють усе придобрюватися водяникам, кидаючи їм у воду новонароджених мертвих дітей і падлину; мельники кидають їм також у дарі в воду кліб, а рибаки варену рибу.

Водяник знаний й іншим слов'янам.

Блуд

Блуд перекидається звичайно в птаха, летить і манить чоловіка все далі за собою, аж поки не заведе його до якого багна; там робить з ним, що хоче. Коли йдуть товариші, тоді блуд обзивається

за другого і веде першого все далі й далі, аж заведе в яку западню. Не раз тручає чоловіка в воду.

Блуд не дає пізнати чоловікові місця, на яким той заблудив, і водить його навіть на малім просторі, прим., на пасовиську, довкола скирти, по столі, під селом, довкола бзини, по городі, а навіть на печі. Показує також чоловікові кілька доріг нараз, аби не знав, куди йти.

Блуд може показуватися в різних видах чоловікові і водити його аж до змучення, а не раз і знущатися над ним. Так, у постаті жінчини водить блуд чоловіка до півночі, а по півночі заводить його у рів і там так побиває, що чоловік умирає на другий день. Показується також у постаті пані, кози, пташків, пса, kota, чоловіка, копиці сіна, світла. Світло мигає в однім місці, а коли чоловік підійде до нього, переноситься на друге місце. Воно заводить чоловіка на болота, на води, в ліси, а в зимі як зажене куди, то чоловік замерзне.

Щоб позбутися блуду, треба собі пригадати, в який день припадав Св. вечір і які страви тоді давали, або хто стояв по правім боці того, що заблудив, коли він причащався. Добре також перевернути на собі сорочку. Можна також зігнути, подивитися поміж ноги і сказати: «Мені туди дорого!» Тоді блуд відчепиться. Проти блуду добре знати день уродин і хрестин. Хто їде волами, повинен поскидати з них усяке мотуззя і зараз спам'ятається. Первака блуд не чіпається ніколи.

Блуд знаний усім слов'янам.

Богині (лісниці, мамуни)

Богині — се злобні невісти, з зимним, нечутким серцем. Ростом бувають високі, але мізерні, бліді, з розчіхраним волоссям, з обвислими грудьми, які закидають аж на плечі. Одягнені звичайно і підперезані зіллям суходільником. Живуть у печерах та неприступних місцях. Своїх дітей люблять ночами підкидати поліжницям (підміни), а їхні забирати собі. Биттям тих відмін можна примусити богині, що віддадуть людську дитину, а свою заберуть. Бездітні богині бігають по полях і лісах, танцюють та плещуть в долоні. Як здіблються з людьми, то старших заскобочують, а з молодих вибирають собі дівчата на дружки, а парубків на любасів. Для оборони перед ними треба носити часник, або тройзілля, або якийсь металевий предмет.

Лісниці прибирають усе постать тої дівчини або молодиці, з якою парубок кохається. Лісна приходить тоді, коли парубкові присниться дев'ять раз його коханка, а він про се нікому не скаже. Як раз учепиться, то дуже тяжко її позбутися. Коли лісниця полубиться з вівчарем, то його вівці ходять, куди хочуть, пастися та й усе прийдуть до нього самі, і ніколи не вчипиться їх медвідь. Коли хто

лісниці не злюбиться, вона псує такому всю роботу в бутинах чи на полонині, розганяє статок та випускає з кошари.

Лісниці танцюють на своїм ігровищі і співають:

Не мий ногу ногою,
Не пий воду рукою.
Якби не лук, чосник
И не оделен зіле,
Мати би сина
На світ не сплодила.

Лісниці піддурюють та викликають до себе парубків так, що говорять, сміються і співають голосом коханки. Кличуть їх навіть по імені; хто відізветься, до того вони зараз пристають, і вже йому трудно їх відкараскатися.

Лісниці не терплять казок, тому хто хоче, щоби вони не мали над ним сили, повинен оповідати казки.

Є чоловічі і жіночі мамуни. Вони манять до себе чоловіків десь у безвість та уводять жінок. Через мамуни є між людьми багато блудства.

Богині — то жінки дідьків. Вони мають волосся по пояс, а груди такі довгі, що закидають їх аж на плечі. Один чоловік був зловив богиню і привів додому. Вона була від дитини, бо мала молоко в грудях. Була в нього цілий тиждень, але все сумувала, плакала і їла дуже мало. По тижневі випустив її.

Богині радо зближаються до людей, а коли ті кладуть огонь, приходять грітися. Часом підсідають на віз, коли мужик їде лісом, але вони такі тяжкі, що коням дуже трудно їх тягнути. Не раз зваблюють до себе мужчин, що працюють по лісах, а тужать за полишеними дома жінками, і вже не випускають їх від себе. Бували випадки, що богині вихрещувалися і виходили заміж за парубків. Своїх дітей люблять дуже підмінювати за людські.

В інших слов'ян (чехів, словаків, словінців) знані сі істоти під назвою диких людей.

Мавки (нявки, бісиці)

Мавки живуть по лісах і з'являються людям як молоді, гарні дівчата. Заманивши когось до себе своєю красою, розмовляють з ним, кокетують, а потім заскобочують на смерть.

Мавки живуть у гірських печерах, коморах, що мають перед собою широкі краєвиди. Їх світлиці вистелені і обвішані килимами. Вони сидять і прядуть крадений лен, тчуть і з вибіленого полотна шиють одяги. Як розтають сніги, мавки бігають горами й долинами і засаджують на них цвіти. Коли все зазеленіє і розцвітеться, вони рвуть квітки, затикують коси і забавляються або купаються по

потоках та озерах. Найчастіше, одначе, виводять танці на ігровищах, а навіть виправляють оргії, особливо на Купала.

Мавки бувають високого росту, лице мають округле, а довгі коси спускають на плечі і затикують цвітами. Одяг їх тонкий, прозорий, спадає недбало по утлім тілі. Їх бистрих, блискучих очей не гріє людська душа, а нутро їх отворене (се не загальне вірування). З мужеського боку відповідають їм дідки. Мавки не злобні; вони щонайбільше зваблюють хлопців до себе на танці, але коли їх хто пострашить, вони втікають.

Нявки виглядають спереду як дівчата, а ззаду тіло отворене і видно утробу. Вони сходяться на розігри в тиждень по Зелених святах на верхах гір і гуляють там та граються. Якби недалеко від них спав тоді хто, а нетвердо, то бачив би їх крізь сон. Але вони взяли би його з собою, якби не мав при собі часнику або оделяну. Танцюючи, приспівують звичайно:

Ек би ни лук, чеснок, ни одилен зіле,
Мати синка породила, ми би его взели.

Нявки — се чудово гарні хлопці й дівчата, які лиш тим різняться від людей, що тулів їх від сторони плечей цілком отворений так, що видно і утробу, і серце, і келюхи. Вони живуть громадно. Похапавшись за руки, стають у колесо і танцюють дуже швидко (фуфелов идут), при чім приспівують. Танцюють також парами, але се не кожний може бачити і не в кожную пору. До танцю приграє їм чорт на дудці (козі). На тім місці, де раз перетанцюють, трави не буде по вік. Такі місця зветься ігровищами. На зиму коваються кудись, але від часу до часу виходять зі своїх криївок, а стрільці подибують не раз їх сліди на снігу, подібні до дитинячого. Часом заманують людей і заводять їх у безвість. Тоді треба лише скинути сорочку, перевернути навиворіт і таким чином відкараскатися від нявки. Нявки можуть ссати людину, і то не лише жінчину, але й мужчину й дитину. Така людина марніє, сохне, а вкінці умирає. Один парубок був заманив нявку до себе і оженився з нею, але вона при першій відповідній нагоді втекла.

В інших слов'ян відомі як лісові панни. Також як тајку, пејку, павјаку, павје.

Русалки

Русалки — се дівчата, що потопилися в часі купелі. Вони живуть на дні ріки в чудових хрусталивих палатах. Як місяць зійде вночі, вони виходять на берег і співають чарівні пісні, а хто лиш зачує, підходить ближче. Тоді русалки заскобочують його до смерті.

Русалки — се водні красавиці. Вони виходять ночами на береги озер, рік, потоків голі, в вінках із осоки або галузок, сідають на

траву і чешуть коси або виводять танці. Деколи ховаються в корчах, а коли дівчата виходять досвіта по воду, випадають несподівано і питають: «Полин чи петрушка?» Як дістануть відповідь «полин», утікають, як «петрушка», заскобочують дівчину і затигають у воду.

Русалки виглядають, як маленькі діти. Вони скачуть одна проти другої, плещуть руками та співають:

Не мий ноги об ногу,
Не сій муки над діжу.
Ух, ух, солом'яний дух, дух!
Мене мати уродила,
Нехрещене положила.

Коли побачуть кого, переменяються зараз у великих дівчат і женуть за ним, щоби заскоботати на смерть. Вони не дають рибакам ловити риби та проганяють людей також із іншої роботи, як її роблять поблизу них, і лякають не лише женщин, але й мужчин, так що перелякані віддають їм навіть своїх дітей, а не раз з переляку вмирають. В лісі гойдаються на деревах, укопившись за гілля руками. Ходять звичайно голі, з довгими розпущеними косами, а очі в них зелені, як у жаб.

Русалки маленькі, як ляльки, бігають по траві, викрикують та в долоні плещуть. Можуть прибирати також інші постаті, прим., щура.

Один парубок купався перед Клечальною неділею, коли нараз побачив при другім березі у воді незвичайно гарну голу дівку, що сміялася та плескала в долоні. Догадавшись, що се певно русалка, вискочив з води і побіг додому, полишивши навіть одяг на березі.

Русалки можуть перекидатися в вивірки, щурі і в жаби, що сідають на кладочках, де женщины перуть білля. Вони діляться на дві часті: русалки з іменем і без імені. Ті діти, що мати сама дає ім'я, хоч живому, хоч неживому, називаються іменними, а ті, що мати не дасть імені, називаються безіменними. Всі ці діти живуть у воді, поки аж збереться їх сорок сороків; тоді ті, що з іменем, ідуть на небо, а без імені остаються у воді аж до Страшного суду. Як вони живуть у воді, то іменні б'ють безіменних і приговорюють: «У вас батько проклятий, у вас мати проклята! Вони вас родили, а імені не дали». Русалки з іменем подібні до маленьких дівчаток, без імені — також дівчата, але страшні, безволосі. На свій празник, 10 травня, вилазять з води, бігають по полю, лякають людей, а як кого зловлять, заскобочують на смерть. Скоботати можуть лиш доки не заgrimить, опісля вже ні. В переддень Купала розкладають іменні русалки огонь коло ріки і скачуть через нього, а безіменні вибігають із води, хапають попіл з іскрами, посипають голови, щоби росло волосся, і знов скачуть у воду. Коли котра загубить іскру, а чоловік надійде на те місце і настолочить так, що вона пристане до ноги, то русалка з'являється у такого чоловіка і кричить під вікном: «Віддай моє». Ходить до того часу, поки весняний грім не заgrimить.

Іншим слов'янам знані під назвою водяних дівчат і русалок.

Душа

У народу нема ясного погляду на те, звідки береться душа; одні думають, що душа бере початок від матері немовляти і в той час входить у тілце, коли немовля перший раз порушиться; другі думають, що душа походить від Бога, але де ті душі перебувають, що мають прийти на сей світ, се нікому не відоме.

Нема також ясного погляду на місце перебування душі в людським тілі. Одні думають, що душа сидить у голові або в ямці під шиєю, інші — що в крові, грудях, у животі, печінці, горлі або під правою пахвою. Коли чоловік умирає, тоді душа покидає тіло. Вона виходить крізь тім'я, яке тоді отворається, і якби хто тримав руку на тімені, то чув би, як душа йде; по виході душі тіменеві кості замикаються знов. Може виходити душа також ротом у виді пари, а як чоловіка вішають, то виходить куди інде.

Вигляд душі може бути різnorodний. Звичайно представляють собі душу як маленького чоловічка з чистим та прозорим тілом або як дитину з крильми. Може появлятися, одначе, в різних видах, прим., білого ягняти, золотої птички, пчолі, мухи або пари.

Душа зв'язана тісно з чоловіком; вона живиться так, як чоловік, але не стравами, лише парою, що йде з них, росте разом із чоловіком, відчуває горяч і зимно, біль і радість, терпить і тишиться і т. д. По смерті чоловіка затримує свій давній вигляд і живе далі так, як за його життя. Може, одначе, за гріхи прибирати інший вигляд, зглядно переходити в різні звірі, прим., пса, безрогу, муху, осу (яка провина, така покута); коли чоловік курить люльку в неділю до служби Божої, то його душа перейде в кінську голову і буде у млаці покутувати; як плював при курінні, то й буде душа слинити. За нечистоту переходить душа у безрогу або шкапу. Коли в першу, то добре, бо швидко спокутується; свиня поживе з чотири роки, її заріжуть і душа свобідна; у шкапі ж мусить довго бідувати.

За життя чоловіка душа тримається його постійно. Покидає його лише у сні. Коли чоловік спить, а йому сниться, що він перебуває десь далеко від свого місця, то його душа дійсно є там, а тіло лежить на тім місці, де чоловік ліг спати. У «непростих» людей, прим., відьом, душа відлучується від тіла також у сні і йде на «герц». Через се коли би тіло відьми в часі сну обернув головою туди, де воно лежало ногами, душа, вернувши з «герцу», не могла би втрапити до тіла, і відьма не встала б та не пробудилася б, доки тіла не привернено б до попереднього положення.

Коли чоловік умирає, душа вилітає з нього (найчастіше в виді мухи), але раз у раз вертає та питає: «Тіло, тіло, що ти робило?» В часі похорону супроводжує тіло на цвинтар, і як його закопують, душа плаче й питає: «Йой, а я де буду?» А хрест, що закопують на

могилі, відповідає: «Не бійсь, я з тобою». По похороні прилітає душа до хати і вечереє. Потому навідується до дому в ті дні, коли її поминають. Поза тим душа не показується ніколи, хіба що покутує на землі за якісь гріхи.

По смерті чоловіка перебувають щасливі душі десь далеко у домі, що збудував Соломон, і моляться там день і ніч Богу. Туди впускають їх без усякої перешкоди, але назад не випускають, аби нікому не розповідали, що там діється. Інші думають, що душі перебувають у домі Давида, що стоїть на землі, оточений довкола морем.

Щасливим душам поводиться дуже добре. Вони сидять за столами, накритими білими обрусами. Перед кожною душею стоять найрізномодніші страви й напитки та запалена свічка. Душі їдять і п'ють, але ні страв, ні напитоків не зменшується, тому що вони їдять і п'ють не самі страви й напитки, лише пару, що йде з них. Душі грішників мучаться в аді і голодують, бо їх кормлять там лише золою; стає їм легше лиш тоді, коли на сім світі їх поминають. У пеклі мучаться душі вічно, безконечно.

Мерці

По народному віруванню, зі смертю чоловіка не кінчиться його існування, лише змінюється стан існування; чоловік, як дух, жиє далі таким самим життям, як на сім світі, але, крім людських прикмет, прибирає ще прикмети духа, переходить, отже, у ряд вищих істот. Як такий, може він прибирати, як усі духи, різні вигляди: може показуватися живим людям у своїй постаті з часів життя або у постаті трупа, як був прибраний на катафалку; може перекинутися в живу істоту, напр., у kota, або у мертвий предмет, напр., простирадло, з якого перекидається у хлопа, високого, як дерево, а потім у свічку.

Мерці можуть ходити по сім світі з різних причин. Мерлець ходить, приміром, бо його земля не приймає, тому що за життя не обходив ніколи з процесією довкола церкви. Жінка ходить тому, що їй не вложили до рук свічки, коли вмирала. Чоловік ходить, домагаючись відправи богослуження. Мерлець не дає живим спокою доти, доки його не відпоминали. Дідо сниться внукові кожної ночі доти, доки той не дав на проскомідію кілька разів і на панахиду. Коли загалом людини не відпоминають, як вона умре, то Бог завертає її на сей світ, аби тут була доти, доки не заслужить собі на поминки. Одна дівка мусила так по смерті служити цілий рік у господаря. Один мерлець їздить по смерті на сивім коні до корчми напиватися, інший напивається так само в шинку. Часом приходить мерлець лиш на те, аби закурити собі лопьку.

Найчастіше, однак, причиною приходу мерців буває жура за

полишену родину і знайомих, привязання до них та любов. Мати приходять не раз плекати малу дитину, поки не знайдеться спосіб обійтися без неї; мати чеше дітей, годує, дає білі сорочки; варить, кормить, миє. Померший батько приходять колисати дитину; робить усякі роботи; радить донці, як і що має робити; подає нумери, на які треба ставити на лотерею, діти сповняють бажання і виграють гроші. Чоловік дораджує жінці, як має газдувати; накриває її у сні, аби відкрита не змерзла; приходять до жінки, гримає у стіл і лізе на ліжку; приходять до жінки ночувати, але вона виривається від нього; приходять ночувати, але жінка тримає на колінах малу дитину і він не годен нічого вдяти; один мерлець ходить три роки до жінки, спить з нею і має з нею двоє дітей; жінка має від мерця дитину, але вона зараз по народженню розливається смолою; одна жінка ходить два роки в тяжі від помершого чоловіка і вмирає. Померший товариш приходять до живого на весілля, а навіть мерлець фірман ходить по смерті до своїх коней.

Буває й таке, що мерці ходять, аби помститися за щось на живих. Один мерлець обертає парубкові ноги й голову передом у зад за те, що той його вдарив. Померший боржник б'є свого вірителя за те, що той не давав йому по смерті спокою і впоминався навіть у небіжчика за гроші. Жінка приходять по смерті душили чоловіка за те, що за її життя збиткувався над нею. Мерці мстяться також за те, як хто як-небудь зачіпає їх. Один парубок попадає в частинну паралізу за те, що зачіпив умерлу бабу. Дівчина здіймає з мерця жартом шапку (або сорочку), а він її за те розриває. Мерлець відриває живому товаришеві руки й ноги за те, що той зважився принести його мертвого на вечорниці.

Дуже радо мерці виправляють живим різні збитки. Наносять щоночі повний ганок каміння, а живі мусять рано виносити. Стягають чобіт із парубка, запаскуджують верету, заїжджують коні, лякають коні. Мерлець скидає зі стрихи сіно, отвирає двері і випускає коні зі стайні, вкидає коня до студні. Мерлець спускає худобу, скидає кури з бантів, мішає молочене збіжжя докупи. Сипле огнем, перевертає скриню, гасить лампу. Перелякує дівчат так, що вони з переляку вмирають.

Буває не раз також, що мерці допускаються на живих простого насильства. І так, мерлець заскобочує жінку на смерть, хоч вона його нічим не зачіпала, задушує жінку, прийшовши до неї, вимотує кишки з жінки, стріляє і б'є чоловіка, задушує корову за те, що жінка відсувала горнець спідницею. Нищить щоночі урядження костьолу. Забирає з собою насилу живу дівчину.

Дуже часто полишають мерці на знак свого побуту між живими якісь сліди, видні для кожного. Мати, що приходять до дитини, б'є об стіл рукою і випалює на ній долоню з пальцями; інший мерлець лишає так само випалений відтиск долоні; один мерлець випалює долоню на стіні, інший загинає дошку так, що рука відбивається.

Один мерлець кладе знов на знак свого побуту мисочку з ложкою між сина й невістку.

Плакати за мерцями не годиться, бо вони мусять збирати виплакані сльози в начиння (збанок або цебер) і носити з собою, куди йдуть, що не належить у них до приемності.

Є такі дні, в яких устають усі мерці з гробів і сходяться до церкви на богослуження. До таких днів належать страсті. Тоді мерлець священник править службу Богу, сповідає інших мерців і причащає; так само збираються мерці на Всіх святих, у задушні дні, на поклони. Деінде вірять, що всі мерці збираються в церкві в чистий понеділок, на Великдень і на Святий вечір. Пхатися в такий день кудись, де можна би зіткнутися з мерцями, дуже небезпечно, бо хочби як чоловік сховався, вони зачують по запаху присутність його і умертвлять або розірвуть на кавалки.

Коли мерці стають докучливі живим, тоді не остається останнім нічого іншого, як шукати способів, при помочі яких можна б відвідин мерців раз на все позбутися. Для того можна засвітити світло і поставити під горнець. Коли мерлець прийде, треба горнець піднести; при світлі побачиться мерця і від тої хвилі він перестане ходити. Для певності треба світити таку свічку, що була 12 разів коло паски. Коли кинеться на мерця подушку на відліть, він також перестане ходити. Можна мерця зловити також на свячений пояс і прив'язати, а потому прикликати попа, аби покропив його, тоді певно більш не покажеться. Коли відкопається мерця і насиплеться до гробу маку, з тим, що поки його не порухає, не сміє ходити, то тим позбудеться його також.

Щоб позбутися раз на все мерця, добре робити щось таке, що його здивувало б, коли ж він висловить своє здивування, живий повинен висловити своє по причині його приходу. Один мерлець дивувався, що його жінка відсувала окропи до зелена рукавами від сорочки; коли ж вона здивувалася, що він приходить і дивиться на те, він шез і більше не показався. Одна жінка вдавала, що віддається, і се здивувало мерця, то він перестав ходити. Один мерлець дивувався, коли йому сказали, що брат сестру бере, а його жінка йде на те весілля, і шез на все; так само донька дивується, що мама йде на весілля брата з сестрою, по чім щезає. Один мерлець дивувався, коли його жінка вбирала одіж навиворіть, а вона дивувалася з його приходу, від чого він зараз шез.

Найпевніший спосіб на те, аби мерлець не ходив,— пробити його осиковим колом, що й не раз люди роблять.

Покутники

Покутники — се такі небіжчики, що по причині гріхів, яких допустилися на сім світі, не можуть на другім світі мати спокою,

доки або самі їх не заглядять, або хтось із їх рідні чи знайомих. До того часу вони тиняються по сім світі і терплять різні прикrostі, відповідно до величини їх злого вчинку. Найліпше ілюструють се приклади.

Дитина покутує за те, що як ссала, вдарила маму по груди, а мама не покарала її. Визволює її той, що наквестував на 30' служб і казав їх правити у 30 церквах та на кожній був присутній.

Чоловік покутує за те, що оженився з кумою, наслідком чого земля не хоче його приймати до себе. Інший чоловік покутує тому, що вмер несповіданий, і домагається, щоби хто висповідався за нього. Скупар покутує за своє скупарство, а чоловік, що лишив легат на богослуження, покутує доти, доки жінка не виплатила легату. Жінка не має ніде спокійного пристановища, доки за неї не наймають богослуження. Богач покутує за те, що брав усе від бідного нюхати табаку, а сам не купував ніколи. Успокоюється аж тоді, коли його син дав бідному воли за винюхану табаку.

Навіть попи, хоч слуги Господні, мусять не раз покутувати по смерті на сім світі. Один піп покутує за те, що казав поховати себе у брудній сорочці. Коли йому дали чисту сорочку, перестав появлятися. Інший покутує тому, що взяв гроші на служби, а не відправив усіх. Ще інший мусить уперед порозділювати наскладані гроші на добрі діла, і аж тоді перестає ходити.

Час покути неозначений, і майже все залежить від складу обставин.

Потопельники

Потопельники — се ті небіжчики, що втопилися вмисно або випадково.

Кожний потопельник має право ходити на сім світі сім літ. До нього не можна ні говорити, ні його зачіпати, ані кидати чим-небудь. Коли потопельник побачить чоловіка, зараз регочеться. Выглядає весь білий. Кожного нового місяця показується на тім місці, де втопився. За чоловіком має право бігти лиш так далеко від берега, як далеко розливається вода в повінь.

Потопельник виглядає, як звичайний чоловік, лише чорний, як вуголь, та має дуже довгий волос.

Потопельники купаються по ночах у тій воді, в якій втопилися. Люблять, одначе, зближатися й до людей та робити їм збитки. Одна потопельничка ходить неподалеки людей і заводить через те, що вже по смерті чоловік ударив її в лице. Інша пускає сплав із помсти, що сплавники відтручували її цвайкою від сплава. Потопельник хоче затягнути парубка в воду і втопити; обхоплює чоловіка водою і везеться на фірі; не дає рибаків ловити риби; рибак зі злості вириває потопельникові жменю бороди. Іншим разом потопельник

дає себе зловити рибаків замість риби, але той перелякується, нидіє наслідком того і вмирає.

Потопельник перевертає човен із двома людьми й пускає з водою за те, що один ударив його веслом. По якимсь часі показується на тім місці весілля; музика грає, а придани співають.

Потопельники манять не раз людей до води, щоб і вони втопилися. Один потопельник ходить цілий рік до жінки і мучить її.

Потопельники можуть показуватися людям у різних постатях. Один потопельник плине по воді у виді кудлатого хлопа і то так замашисто, що аж вода розскакується по берегах. Появляється також у постаті однорічної дитини. Звичайно переміняється в коня і ходить по ночі. Як кого перейде і понюхає, той умре. Часом вискакує з води, як лошачок, або з'являється в виді кроводіля та горіля.

Потопельників не ховають на цвинтарі, бо через те міг би град повбивати засіви.

Повісільники

Повісільники, як і потопельники, мають право ходити по смерті сім літ та лякати людей. Коли хто повіситься, можна зараз пізнати, бо настає велика буря.

Повісільники можуть ходити в людській постаті або іншій. Так, повісільниця ходить по лісі розплетена і на переміну то співає, то плаче. Повісільник у виді мужчини натягає руки до парубка. Повісільник з'являється, одначе, також у виді хорта, індика, а навіть жердки, що йде.

Що повісільники продовжують земське життя на тім світі, видно з того, що один з них жениться і запрошує на весілля свого живого товариша, який дійсно іде туди і вертає здоровий назад. Весілля відбувається так само, як у живих людей.

Коли хто хоче позбутися повісільника, аби не появлявся більше, повинен його вдарити на відліть, як усяку нечисту силу. Коли найметься по нім богослужіння, то також перестане ходити. Найліпше, одначе, посіяти від дому до гробу повісільника мак; він зможе аж тоді з'явитися, як мак визбирає, але се неможливо йому зробити, бо серед робити запіє когут, і він провалиться під землю.

Опирі

Опирі можуть бути двоякі: родимі і роблені. Родимого опира легко пізнати, бо він має інакші полові органи, наслідком чого є безплідний і бездітний, а надто на лиці все червоний. Має також малий хвостик, а на хвості чотири волоски. Опир має дві душі, тому

хоч умре, може ходити по світі, бо лиш одна душа його покидає, а друга лишається при нім. Над клубом, під коліном або над задом має гулю; під тією гулею є дірка, і туди виходить душа опира.

Коли би хто малу дитину помастив кров'ю з чоловіка, що ліг спати, не помолившись, то з дитини став би роблений опир.

Опирі мають право ходити по смерті сім літ. Не раз ходять вони з музикою, співають і плескають в долоні та скачуть. Якби хто вийшов о дванадцятій годині вночі на границю, то побачив би їх.

Коли опир умре, настає велика злива. По смерті лежить він у гробі звичайно долілиць. Може лежати й горілиць, але тоді скопує звичайно з себе накривало в долину, лежить червоний і попід руку дивиться на людей. Деколи курить навіть люльку у гробі.

Опир виходить із гробу, ходить по селі і потинає людей, до яких має право. Коли чоловік пчихне, а йому не скаже ніхто «На здоровле!», то такого опир може потяти. Худобини опир не потинає, бо до неї не має сили. Прикладів діяльності опирів можна навести багато. Опир потинає, приміром, рідню і сусідів, дівчину, висисає кров із молодят, так що вони умирають, викликає навіть помір у селі.

Опир ходить пішки і їздить на коні, показується у виді двох хлопчиків і звірят. У виді пса вискакує чоловікові на плечі і каже себе нести; у виді чорного пса лежить на постелі і поїдає хліб, що його подає газдиня; з'являється у виді собак, що жруться між собою, у виді білих псів, у виді kota.

Коли хто хоче позбутися опира, щоб не ходив та не потинав людей, то повинен обнести його довкола села чи міста три рази, а він перестане ходити. Можна також пробити його крізь груди осиковим колом. Найліпше, одначе, викопати, порубати на кусники і забити осиковий кіл у голову. Тоді напевно перестане раз на все ходити.

Вовкулаки (вовколаби, вовкуні)

Вовкулаки бувають двоякі: вроджені — і тоді вони періодично переміняються у вовків, як прийде на се пора, і бігають з ними — і зачаровані; в останнім випадку бігають вони вовками, доки хтось не пізнає їх, що вони не правдиві вовки, та не відчарує.

Вовкулаком стає той, хто вродиться в таку планету. Коли вагітна жінка побачить вовка або з'їсть м'ясо звірини, яку роздер вовк, то породить вовкуна. Також коли чоловік спить із жінкою проти святої неділі і тоді почнеться хлопець, буде вовкулаком. Вовкулаки мають під пахвою таку ямку, в котрій сходяться кінці шкіри. Через ту ямку вивертається шкіра і чоловік входить до середини, а на верха виходить вовк, коли прийде на се пора. Буває так, що вовкун є місяць чоловіком, а місяць вовком.

Коли чоловік забуде за Бога, відьма виводить його на гору, застромлює в землю ніж і каже йому перекинутися через нього три рази; тоді чоловік обростає волоссям і стає вовкулаком. Коли зачарований вовкулак пробуде три роки вовком, а опісля поверне йому хтось давню постать, то другий раз не можна вже його зробити вовкулаком.

Вовкулак знаходить собі товаришів вовків і живе разом з ними одним життям. Вовкулак потинає звичайно вівці, а часом і чоловіка. Без Божого дозволу він не сміє нічого тикати. Коли вовкулаків збереться більше, то вони жруться між собою.

Зачарованому вовкулакові можна повернути давній вигляд, коли переведеться його через хомут. Добре також стягнути шкіру з нього разом із шерстю або перекусити на нім шнурок, коли є. Можна також сказати йому: «Перекинься три рази через голову!» — а він послухає і стане чоловіком, або вдарити його по голові три рази перевеслом.

Відьми (чарівниці)

Відьми є також двоякі — родимі і вчені. Коли вагітна жінка варить страву на Св. вечір, а до горшка впаде кусник вугля і вона його з'їсть, то породить — відповідно до полу — відьму або опира. Коли в кого є 7 дівчат, а хлопець не переложить, то одна з них відьма. Родиму відьму легко пізнати, бо вона має хвіст, який у сні висувається, а при збудженні ховається. У дитини сей хвіст голий, у старшої відьми оброслий. Родима відьма не має також зросту на половім органі. Учена відьма набирає відомостей або від іншої ученої, або від родимої відьми, або впрост від чорта. Родима відьма може пошкодити, але потрафить кожної хвилі направити шкоду і відробити зроблене; учена відьма робить усе шкоду і не відкликує її. Відьма боїться знахарки, яку вважає вищою від себе, але й знахарка не радо входить у колізію з відьмою.

Відьми бояться дуже псів ярчуків, які можуть їх розшарпати, тому де лиш подиблять молодих ярчуків, іще слабих, силкуються їх нищити. Тому ярчуків треба старанно берегти, а найліпше ховати їх до такої пивниці, що в однім дні викопана і накрита осиковою бороною, яка має бути також того дня зроблена. В борону належить забити дев'ять зубків і дев'ятий залити воском. Коли відьма прийде по ярчука, зачне числити забки, але не зможе докінчити і все буде зачинати наново, аж доки когут не запіє, по чім уже не годна взяти ярчука. Ярчука нелегко виховати, бо він походить аж із дев'ятого покоління від дев'ятої суки, які все убивається по ощенінню, а лишається тільки на розплодок молоду сучку.

Відьми діляться на фахи, і котра займається одним фахом, звичайно, не мішається до другого. Відповідно до того є відьми від

коров, овець, кіз, свиней, гусей, риби, гадин, пчіл, грибів, бараболь, яєць, ужевок, дощу, посухи, морозу, від «усякої біди».

Коли хто хоче побачити відьму, то повинен узяти поліно, в яким випав сук, і дивитися крізь нього. Так само коли тешуть труну, а з дошки відпаде тріска з суком і сук вилетить, то хто подивиться крізь ту дірку, побачить відьму.

Можна ще побачити відьму і крізь осикову борону, так, що в один день зроблена і тесана.

Хто знає способи, яких є немало, може прикликати відьму до себе. Для того треба ось чого: взяти кусень сирого полотна, заткнути в нього дев'ять шпильок і варити, а відьма прибіжить зараз просити чого-небудь. Налити на сковороду молока, вкинути в нього три рази по дев'ять голок і всунути в піч, а відьма зараз прибіжить. Розігріти кінську підкову в печі і поставити на поріг, а відьма прибіжить зараз, бо її пече. Зловити пструга і на живого дойти корову; скоро молоко обіллє його, відьма прибіжить до хати, а коли кинеться того пструга на огонь, корова відьми трісне. Відкладати кожного понеділка в Великий піст одно поліно з дров, що йдуть до печі, а досвіта на Великдень запалити ними. Відьма прибіжить зараз і буде просити огню. Те саме можна робити через Петрівку, а на Петра розпалити огонь. Взяти долото, обійти з ним три рази довкола колиски малої дитини, вимовляючи певну формулу, опісля заткнути долото в колиску дитині в ногах, а відьма прибіжить.

Відьму можна пізнати і не прикликаючи її до себе, коли хто знає способи, яких також є багато. У відьми на лиці є всякий цвіт, і білий, і червоний, і по тім відразу годен її пізнати. Коли на Великдень обходять довкола церкви з процесією, відьма не йде з нею ніколи. Треба, отже, уважати, котра жінка не йде, та певно відьма. Коли на Великдень по обході процесії довкола церкви входять до середини, треба стати з боку і приглядатися; відьми йдуть на самім останку і цілують замок, що легко завважати. Коли парубок зложить кашкет на голову дашком назад, а в руках із пальців поробить дулі та одну руку зложить у кишеню, а другу в пазуху і переходить попри відьму, та починає злоститися, і по тім її пізнати. Коли відьму обернути нового четверга опівночі у сні головою туди, де лежали ноги, вона не зможе пробудитися, доки її не відвернеться назад, бо душа, яка тоді виходить із неї, не годна трапити в тіло.

Загалом нема ніякої царини в сільським житті, до якої відьма не могла би втиркнути і наробити шкоди. Та хоч вона робить на сім світі, що хоче, то на другім мусить за все відпокутувати, бо там її тіло рвуть на кавалки.

Відьми мають свої сойми, на які злітаються звідусюди в стало означені дні, звичайно першого тижня кожного нового місяця або на великі свята, як Юрія та Дмитра, і там складають справоздання зі своєї діяльності перед чортами й набирають нових практик. Крім

того, вони бавляться там, гуляють, відбувають оргії. Хто несвідомий попав би на те місце, відьми потягли б його.

Коли відьми умирають, то смерть їх буває дуже тяжка. Відьма реве бичим голосом, а очі набігають, як яйця. Відьма при смерті реве, вивалює язик, блює кров'ю і то різаною. Як змучиться, просить зірвати стелину, щоб швидше вмерла: «Узяли, зірвали стелину, то вона стала ревіти, як на реговищі скот. Люди повтікали з хати геть усі, поки вмерла». При тім розноситься такий сморід, що тяжко повернутися до хати, а нести на кладовище її можна лише з тяжким трудом.

Друкується за: *Гнатюк В. М.* Вибрані статті про народну творчість // Зап. Наук. товариства ім. Шевченка. Нью-Йорк, 1981. Т. 201.